

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Дроздова Олена Василівна

УДК 908:01 (477.53)

**Видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність просвітницьких осередків
Полтавщини (другої половини ХІХ - початку ХХ ст.)**

Спеціальність 07.00.08. - книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ - 2001

Дисертацією є рукопис.

**Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв;
Міністерство культури і мистецтв України, м. Київ**

- Науковий керівник:** Кандидат педагогічних наук, професор
Геращенко Михайло Васильович, Київський національний
університет культури і мистецтв, професор кафедри інформаційних
ресурсів і сервісу.
- Офіційні опоненти:** - Доктор історичних наук, професор Борисенко Володимир
Йосипович, Національний педагогічний університет
ім.М.П.Драгоманова, завідувач кафедри історії України ,

- кандидат педагогічних наук, доцент, Одинока Лілія Павлівна,
Український державний науково-дослідний інститут архівної
справи та документознавства, завідувач сектором науково-технічної
інформації.
- Провідна установа:** Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського НАН
України, Інститут рукопису.

Захист відбудеться 21.12.2001 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К
26.807.01 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул.
Щорса, 36, ауд. 209).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського національного університету
культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36).

Автореферат розіслано 16.11.2001 р.

Вчений секретар

Н. В. Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В сучасних умовах посилюється інтерес наукової громадськості до поглибленого вивчення маловідомих сторінок історико-культурного життя країни та її регіонів, де помітне місце займали просвітницькі осередки.

Історико - книгознавчі та бібліотекознавчі дослідження видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків регіонів України, що в різні часи діяли на її території, виявлення їх впливу на розвиток краєзнавчої бібліографії, бібліотечного краєзнавства, регіонального книговидання є важливою, але маловивченою ділянкою історичної науки, історії краєзнавчої україніки.

Останнім часом просвітницькі осередки хоч і стають об'єктом історико-книгознавчого та історико-бібліографознавчого аналізу, але великі масиви видавничої та бібліографічної продукції регіональних просвітницьких установ залишаються неопрацьованими сучасними дослідниками.

Історико-книгознавча та бібліографічна реконструкція видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких установ Полтавщини – наукових товариств, громадських організацій, музеїв, книгозбірень, повітових комітетів охорони пам'яток мистецтва і старовини, а також архівної комісії, спілки споживчих товариств, Педагогічного бюро губернського земства, наукового товариства при Всеукраїнській Академії Наук, товариства “Просвіта” – становить суттєву фактографічну базу краєзнавчої україніки, регіоналістики в загальному та в конкретному видах.

Залучення до суспільного обігу інформації про регіональні документальні джерела є актуальним завданням краєзнавчої бібліографії та бібліотечного краєзнавства.

Актуальність дослідження історичного розвитку видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків Полтавщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. викликана необхідністю вивчення регіональних особливостей історичного краєзнавства, книгознавства, національної бібліографії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене згідно з програмою наукової діяльності Київського національного університету культури і мистецтв та основними напрямками наукових досліджень кафедри інформаційних ресурсів і сервісу Інституту культури КНУКіМ в рамках теми “Інформаційна бібліотечна професія: формування перспективної моделі розвитку”.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є характеристика видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків Полтавщини другої половини ХІХ ст. – першої третини ХХ ст. Поставлена мета зумовила визначити такі основні завдання дисертаційного дослідження:

- з'ясувати основні чинники, що впливали на розвиток видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності регіональних просвітницьких осередків регіону в зазначений період;
- виявити провідні напрями тематико-типологічного аналізу видавничої діяльності просвітницьких осередків

(Статистичного бюро Полтавського губернського земства, Полтавського природничо-історичного музею, Лубенського музею К.М.Скаржинської, Полтавської Вченої Архівної Комісії, Педагогічного бюро Полтавського губернського земства, Полтавської спілки споживчих товариств, Полтавського інституту народної освіти, Полтавського Наукового при Всеукраїнській Академії Наук Товариства);

- проаналізувати результати регіональної інформаційно-бібліографічної діяльності культурно-просвітницьких товариств та установ у контексті соціокультурних особливостей краю;

- розкрити внесок діячів просвітницьких осередків Полтавщини в краєзнавчу бібліографію, бібліотечне краєзнавство, біобібліографію, регіональне книговидання та книгопоширення.

Об'єкт дослідження – просвітницькі осередки Полтавщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Предмет дослідження – видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність просвітницьких осередків регіону означеного періоду.

Методи дослідження. Основний методологічний принцип дослідження - об'єктивно-історичний підхід до аналізу видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків. У дисертації були використані такі методи як: історико-порівняльний, типологічний, конкретно-історичний, хронологічний, а також спеціальні методи історіографічного, джерелознавчого аналізу документів, бібліографічного та книгознавчого аналізу видавничої діяльності. Методи типологізації та класифікації використовувалися при дослідженні видавничої продукції просвітницьких осередків; історичні, бібліографічні, книгознавчі - при узагальненні досвіду видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності зазначених закладів та установ. Статистичний метод використовувався з метою обробки числових показників видавничої продукції.

Хронологічні межі дослідження: друга половина ХІХ– перша третина ХХ ст. – період активізації видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків Полтавщини.

Джерельна база дослідження – Матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України (ф.267. Павловский И.Ф. – историк, профессор Киевского университета); Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф.166. Народний комісаріат освіти УРСР, ф.2201. Міністерство народної освіти Української держави, ф.2581. Генеральне секретарство освіти Української Народної Республіки, ф.2582. Міністерство народної освіти Української Народної Республіки); Державного архіву Полтавської області (ф.222. Скаржинская Е.Н., ф.4057. Звіт президії товариства “Просвіта” с.Харківці Пирятинського повіту на Полтавщині за 1917 р.).

Джерелом вивчення видавничої діяльності Полтавського губернського земства є статистичні й довідкові видання (“Статистические ежегодники Полтавского губернского земства”, “Памятные книжки Полтавской губернии”, “Обзоры сельского хозяйства в Полтавской губернии (по сообщениям корреспондентов)”, “Адрес-календари Полтавской губернии”, “Адрес-календари и справочные книжки Полтавской губернии”, “Полтавские земские календари”, “Календари и записные книжки для корреспондентов Статистического бюро Полтавского губернского земства”).

Для вивчення просвітницької діяльності Лубенського музею К. Скаржинської та Полтавського природничо-історичного музею використовувались краєзнавчі видання: “Ежегодники естественно-исторического музея Полтавского губернского земства”, “Отчёты естественно-исторического музея Полтавского губернского земства”, “Збірник, присвячений 35-річчю музею”, “Провідник по археологічному відділу Полтавського народного музею з коротким описом передісторичного життя на Полтавщині”, укладений українським істориком і громадським діячем В.Щербаківським.

Дослідження книговидавничої діяльності Полтавської Вченої Архівної Комісії забезпечували “Труды Полтавской Учёной Архивной Комиссии”, “Отчёты Полтавской Учёной Архивной Комиссии”, а також наукові праці істориків, дійсних членів Полтавської Вченої Архівної Комісії – І.Павловського, Л.Падалки, В.Василенка.

Необхідні відомості про культурний та суспільно-політичний розвиток осередків подано у періодичних виданнях - “Полтавских губернских ведомостях” та “Полтавских епархиальных ведомостях” .

Використано значний фактичний матеріал книжкових фондів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАН України, Національної Парламентської бібліотеки України, Державної історичної бібліотеки України; наукових бібліотек Полтавського краєзнавчого музею, Полтавського літературно-меморіального музею І.П. Котляревського, Полтавського державного історико-культурного заповідника “Поле Полтавської битви”, Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І.П.Котляревського.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше зроблено спробу дослідження історичного процесу видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків Полтавщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. із залученням значної кількості першоджерел.

У дослідженні виявлені основні напрями і форми видавничої, інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків краю. Це зроблено на основі аналізу їх видавничої продукції, яка характеризувалась десятками наукових збірників та сотнями краєзнавчих видань. Відзначено, що ці напрямки діяльності просвітницьких осередків спонукали провідних фахівців звернутися до бібліографування історико-краєзнавчих матеріалів з метою дослідження першоджерельної бази. На основі комплексного аналізу наукової спадщини членів Полтавської Вченої Архівної Комісії, співробітників Лубенського музею К. Скаржинської і Полтавського природничо-історичного музею та інших краєзнавчих осередків визначено їх внесок у розвиток краєзнавчої бібліографії, бібліотечного краєзнавства та становлення національної інформаційної системи України. Про це свідчать краєзнавча бібліографічна продукція у вигляді списків використаних літературних джерел, скорочення, доповнення і поправки до викладеного матеріалу, додатки, каталоги, описи, реєстри, покажчики, що через функціональні ознаки визначали регіональні особливості краєзнавчої україніки. В дослідженні відзначено, що на Полтавщині були закладені основи української біобібліографії, а історико-просвітницькі осередки краю згуртували науковців, які внесли вагомий внесок у розвиток культури регіону.

Крім того, наукова новизна дослідження полягає у з’ясуванні впливу об’єктивних закономірностей історичного процесу на становлення та розвиток

краєзнавчої бібліографії, бібліотечного краєзнавства, регіональної біографістики Полтавщини другої половини XIX – першої третини XX ст. в контексті видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності земства, архівної комісії, наукових закладів, громадських організацій, товариств, музеїв, у дослідженні причинно-наслідкових зв'язків соціально-економічних та інформаційних систем регіону.

Основні положення та висновки дисертаційної роботи можуть стати теоретичною та методологічною базою для проведення подальшої розробки проблем регіональної видавничої справи, вивчення тенденцій розвитку історії вітчизняної бібліографії та біографістики, бібліотечної та книжкової справи, загальних закономірностей функціонування краєзнавчої україністики.

Практичне значення отриманих результатів.

Одержані результати можуть бути використані у підготовці праць з історії видавничої справи, краєзнавчої бібліографії України другої половини XIX – початку XX ст., довідкових видань з історичного та бібліотечного краєзнавства, навчальних програм і підручників для студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю, а також у навчальних курсах “Історія бібліотечної справи України”, “Регіональна бібліографія”, “Бібліотечне краєзнавство”, “Історія книги та книговидавництва”, “Бібліографознавство: теорія та історія”, що вивчаються в Київському національному університеті культури і мистецтв, Харківській державній академії культури, Рівненському державному гуманітарному університеті, а також курсу “Історичне краєзнавство”, що вивчається у вищих навчальних закладах; в організації діяльності відділів краєзнавства обласних універсальних наукових бібліотек.

Особистий внесок дисертанта. Дотримуючись принципу історизму та залучивши нову джерельну базу, значною мірою виявлену дослідником, у дисертації здійснено комплексний аналіз основних напрямів й форм видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності земства, архівної комісії, музеїв, навчальних закладів, громадських товариств краю; виявлено маловідомі наукові і краєзнавчі видання просвітницьких осередків Полтавщини другої половини XIX – початку XX ст.; висвітлено роль істориків-краєзнавців, меценатів, дослідників, членів просвітницьких установ та закладів, їх внесок у вивчення бібліотечного краєзнавства та краєзнавчої бібліографії, біобібліографії, регіонального книговидавництва та книгопоширення.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й висновки дослідження були обговорені на засіданнях кафедри інформаційних ресурсів та сервісу Київського національного університету культури і мистецтв, оприлюднені в доповідях на звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу та аспірантів Київського національного університету культури і мистецтв (2000р.), Міжнародній науковій конференції “Бібліотечно-інформаційні ресурси: формування та розвиток” (Київ, 1999 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Бібліотека. Інформація. Суспільство” (Київ, 1998 р.), VIII Всеукраїнській конференції з історичного краєзнавства (Харків, 1997 р.), 50-й науковій конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Полтавського державного технічного університету імені Юрія Кондратюка (Полтава, 1998 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Соціально-політичні та правові проблеми формування особистості і держави” (Хмельницький, 1997 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації відображено в 10 наукових публікаціях (9 із яких - одноосібні): у фахових журналах – 5, у збірниках наукових праць та матеріалах наукових конференцій – 5.

Структура дисертації підпорядкована меті та завданням дослідження, що детермінують логіку наукового пошуку. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і чотирьох додатків: ”Перелік назв “Памятных книжек Полтавской губернии ” за період їх виходу в світ із 1865 по 1916рр.”, “Перелік друкованих праць В.І.Василенка, дійсного члена Полтавської Вченої Архівної Комісії”, “Перелік видань ПВАК за 16 років її діяльності (із 1903 по 1919 рр.), вміщених в “Отчете ПУАК за 1916 год”, “Додатковий перелік видань Полтавської спілки споживчих товариств”.

Загальний обсяг дисертаційного дослідження, в якому міститься основний зміст – 162 сторінки, список використаних джерел включає 396 найменувань, з них 63 – архівні. У дисертації представлено 8 таблиць та 4 додатка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі дисертації обґрунтовується актуальність теми, характеризується наукова мета, завдання та новизна дослідження, ступінь розробленості проблеми; визначаються хронологічні межі наукової роботи, джерельна база, практичне та теоретичне значення дослідження; відображається особистий внесок автора та наводяться дані про апробацію роботи.

У першому розділі – **“Стан наукового дослідження видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків Полтавщини”** – доведено, що історичними передумовами виникнення та становлення просвітницьких осередків регіону стало прискорення темпів соціально-економічного і культурного розвитку України, зростання національної самосвідомості українського народу, відкриття друкарень, заснування бібліотек, збільшення випуску регіональної книжкової продукції, видань наукових, літературних, краєзнавчих праць істориків - краєзнавців, публікація історико – краєзнавчих описів, реєстрів, покажчиків, списків.

Виявлено, що перше краєзнавче видання з історії Полтавщини - “Записки о Полтавской губернии” (1846-52) історика, етнографа, управителя Полтавської палати державних маєтностей М.Арандаренка – статистико-економічний огляд губернії, в якому автор описує адміністративно - територіальний устрій Полтавщини, звичаї, обряди, прикмети повсякденного життя місцевого населення.

Багато цікавого матеріалу наводить і І.В. Бучневич в “Записках о Полтаве и ее памятниках”. У трьох розділах: “Полтава и её историческое прошлое”, “Война со шведами в 1708 и 1709 гг. – Полтавская битва”, “Достопримечательности Полтавы” автор відтворює історію краю до заснування Полтавської губернії (1802 р.).

Актуалізація в українській історичній науці краєзнавчої тематики спонукала появу історико – регіональних досліджень як у 20-30-х рр., так і у 80-90-х рр. ХХ ст. Привертає увагу дослідження А.Аббасова “Становление и развитие исторического краеведения Полтавщины от его зарождения до наших дней”, де виявлено та проаналізовано основні етапи становлення та розвитку історико-краєзнавчих досліджень на території краю, починаючи з ХУІІІ ст. і до початку 80-х рр. ХХ ст., а також праця О. Семергей “Діяльність Полтавської Вченої Архівної Комісії (1903-1919)”, в якій досліджено основні напрями діяльності Полтавської Вченої Архівної Комісії. Варто відзначити роботу Н. Семергей “Полтавщина в українському національному відродженні ХІХ століття”, де зроблено спробу поглиблення знань про краєзнавство Полтавщини в ХІХ ст. Музейну діяльність К. Скаржинської - засновниці краєзнавчого музею в с.Круглику на Полтавщині проаналізовано в праці О.Супруненка “Археологічні дослідження та зібрання

Лубенського музею К.М.Скаржинської”. Проблему становища селян Полтавської губернії (кінець XIX – початок XX ст.) розглядає В.Бедін у праці “Крестьянство и крестьянское движение в Полтавской губернии на рубеже XIX – XX вв.”. Соціально-економічний розвиток Полтавщини 60-х років XX ст. висвітлюється у праці Л.Христенка “Борьба трудящихся Полтавщины за развитие народного хозяйства и культуры (1959-1965 гг.)”.

Протягом останнього десятиліття активізувалися краєзнавчі наукові дослідження, обумовлені проведенням регіональних та всеукраїнських конференцій, з'їздів, нарад, діяльністю наукових інституцій, громадських об'єднань. Значно розширюються напрями краєзнавчих досліджень науковців Полтавського інституту народної освіти, Українського університету в Полтаві: діячів товариства “Просвіта”, Педагогічного бюро Полтавського губернського земства, Полтавського Наукового при Всеукраїнській Академії Наук Товариства, Полтавської спілки споживчих товариств, повітових комітетів охорони пам'яток мистецтва і старовини. Про це йдеться в працях істориків-краєзнавців І.Козюри, М.Алімана, Г.Журавля, В.Ревегука, П.Ротача, В.Жук, Л.Євселевського, В.Лобурця та ін.

Певне зацікавлення викликають публікації сучасних істориків-краєзнавців С.Бочарової “И.Ф.Павловский - украинский историк”, Л.Кнюпи “Засновниця першого музею на Полтавщині”, М.Литвинової та С. Кигим “В.В.Докучаев на Полтавщине”, М.Чупрун та М.Баки “До питання про розвиток структури Полтавського педагогічного інституту у 1914-1941 рр.”.

У цих працях проблеми видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності висвітлено хоч і побіжно, але важливим є той факт, що їх розглянуто в контексті розвитку краєзнавства краю.

Певною мірою досліджувана проблема знайшла висвітлення і в бібліографічному покажчику “Матеріали до краєзнавчої бібліографії України 1847 – 1928: список бібліографічних праць, що стосуються до окремих місцевостей УРСР, Бессарабії, Дону й Криму”, упорядковану відомим бібліографознавцем і бібліографом Ф.Максименком, який систематизував краєзнавчі праці Полтавщини, що сприяло розвитку краєзнавчої бібліографії. Варто відзначити наукові видання бібліографознавця І.Корнейчика “Розвиток бібліографії на Україні: Лекції для студентів-заочників (Вип.1-5)”, “Історія української бібліографії. Дожовтневий період”, “Краеведческая библиография: конспект лекций курса “Краеведческая библиография” для студентов ХГБИ”, в яких автор висвітлив основні етапи розвитку краєзнавчої бібліографії в Україні до 1917 р. На жаль, Полтавщина представлена фрагментарно. Про краєзнавчу бібліографію Полтави йдеться і в працях російських бібліографознавців М.Здобнова (“Основы краевой библиографии”, “Библиография и краеведение”), О.Мамонтова й М.Щерби (“Краеведческая библиография”, “Краеведческая библиография в России в дореволюционный период”).

Аналіз краєзнавчої бібліографії України на регіональному зрізі подано у дисертаційному дослідженні Т.Бульби “Становлення та розвиток краєзнавчої бібліографії Поділля (друга половина XIX – XX ст.)”, у якому висвітлено розвиток краєзнавчої бібліографії Поділля у контексті еволюції місцевого краєзнавства.

Привертають увагу й дослідження Н.Кушнарєнко, в яких краєзнавча бібліографія представлена в контексті бібліотечного краєзнавства, його основних етапів, напрямів розвитку, характеристики читачів краєзнавчої літератури та основних видів та типів краєзнавчих видань.

У рамках досліджуваної теми варто відзначити працю Т.Ківшар “Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923 рр.)”, в якій автор характеризує видавничі осередки Полтавщини та здійснює тематико-типологічний аналіз видань періоду української революції 1917-1921 рр.

Проведений історіографічний огляд засвідчує відсутність в українській історіографії та бібліографії узагальнюючих досліджень, які б висвітлювали питання видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності історико-просвітницьких осередків регіону.

Отже, комплексне та всебічне вивчення видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків Полтавщини другої половини ХІХ - початку ХХ ст. не була предметом наукового аналізу, а відтак всебічне дослідження краєзнавчої бібліографії, бібліотечного краєзнавства, книговидавання та книгорозповсюдження регіонів необхідне для цілісного уявлення про українську книжність, оскільки Полтавщина в означений історичний період була важливим історичним, економічним, культурним і адміністративно-політичним регіоном України.

У другому розділі - “Історико-краєзнавчі осередки Полтавщини в становленні краєзнавчої бібліографії другої половини ХІХ століття” - досліджено вплив видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності Статистичного бюро Полтавського губернського земства, Лубенського музею К.Скаржинської, Полтавського природничо-історичного музею та Полтавської Вченої Архівної Комісії на становлення краєзнавчої бібліографії, бібліотечного краєзнавства, біобібліографії регіону.

Виявлено, що за тематичною спрямованістю серед видань Статистичного бюро Полтавського губернського земства, підготовлених авторським колективом статистиків - Г.Ротмістровим, Л.Падалкою, Д.Іваненком, І.Обозненком, К.Лісовською, С.Комаровською, М.Галімським, К.Вербецьким, переважали статистичні збірники з питань розвитку сільського господарства Полтавщини, завданням яких було поширення агротехнічних знань серед місцевого населення. Видання

Статистичного бюро Полтавського губернського земства хоч і подавали переважно статистичний матеріал, згрупований у таблицях, але містили також історико-краєзнавчі публікації з елементами бібліографії й біобібліографії - іменні покажчики, списки основних скорочень, пояснення до тексту, архівні і газетні матеріали.

Варто відзначити такі публікації Статистичного бюро як “Статистические ежегодники Полтавского губернского земства”, на сторінках яких було вміщено статистичні відомості з певними коментарями про географічне розташування регіону, міграційні процеси, торгівлю, промислове виробництво і тваринництво, про земельні володіння губернії з виокремленням чисельності великих володінь, про шляхи сполучення, стан народної освіти й охорони здоров'я. Ці відомості мали коментар і висновки щодо наведених цифрових даних. Матеріали статистичних щорічників вирізнялись певною бібліографічною культурою: вступна стаття, іменний покажчик, посилання на використані джерела та довідкову літературу, коментар.

Превертає увагу видання “Статистические таблицы Полтавской губернии и сравнительные выводы из них за 1862, 1863 и 1864 гг.”, що містили відомості про чисельність населення губернії за соціальним станом, про кількість церков на території, про мережу фабрик, заводів та інших промислових об'єктів, про кількість ремісників, їх прибутки та аналітичні висновки. Крім цього, вони містили “Алфавитный список городов, местечек, сёл, значительнейших деревень и

хуторов Полтавской губернии в 1863-м году”, у якому в абетковому порядку перераховано міста, села, хутори Полтавської губернії станом на 1863 рік, що полегшувало використання статистичних даних і робило видання доступним для різних верств населення, завдячуючи складеному географічному покажчику населених пунктів. Означене бюро збагачувало не лише його видавничу та інформаційно-бібліографічну діяльність, але і українську статистику, до якої зверталось і буде звертатись не одне покоління дослідників.

Важливим осередком національно-культурного та краєзнавчого руху в регіоні став приватний музей історії та народництва К. Скаржинської, працівники якого впродовж 1870 - 1906-х років вивчали особливості історичного, соціально-економічного й культурного розвитку краю, підготували рукописні “Каталог експонатів Лубенського музею К.М.Скаржинської за 1891 – 1892 рр.” та “Хронологический каталог музея Скаржинской”, в яких використовувались бібліографічні елементи та здійснювалася каталогізація музейних експонатів, в т. ч. книжок. Аналіз матеріалів свідчить, що музей К. Скаржинської є одним з найбагатших зібрань, джерелознавчою базою в Лівобережній Україні, був важливим осередком історико-культурної спадщини краю, що слугувало процесові національного відродження на території досліджуваного регіону. Результати

історико-краєзнавчої та видавничої діяльності музею за період його існування (1870 – 1905) стало зібрання близько 20 тисяч експонатів, які сприяли знайомству з історичним розвитком не лише Полтавщини, але й усіх регіонів України, Бессарабії, Білорусії, окремих регіонів України.

У дослідженні відзначено, що методика каталогізаційних записів музею К.Скаржинської використовувалась в Полтавському природничо-історичному музеї, про що свідчать інвентарна книга музейних зібрань, картковий каталог музейних колекцій, відділів (церковного, історичного й етнографічного), в яких знаходимо відомості про кожен предмет з експозиції. Крім музейних каталогів (укладеного рукописного інвентарного та карткового) в науковій книгозбірні була здійснена реєстрація й каталогізація книжкового фонду. Оскільки ці документи містили обов’язкові елементи бібліографічного запису, їх можна вважати початком інформаційно-бібліографічної діяльності на Полтавщині.

Дослідження видавничої діяльності Лубенського музею К.Скаржинської засвідчує, що його співробітниками здійснювалась робота по відбору історико - краєзнавчих видань із загального фонду архівних документів музею та бібліографічного опрацювання, що слугувало розвитку краєзнавчої бібліографії.

Під час дослідження видавничої діяльності Лубенського музею К. Скаржинської знайдено “Очерки Лубенской старины”, підготовлені істориком-краєзнавцем К.Бочкарьовим та “Описания коллекции народных писанок” історика С.Кульжинського, в яких вміщено огляд джерел вивчення історичного минулого Лубен (XVII-XVIII ст.), опис музейного зібрання писанкознавства та бібліографічні відомості. Варто відзначити, що ці видання містили бібліографічні відомості.

Елементи краєзнавчої бібліографії виявлені в опублікованих музеєм оголошеннях про його видання. Лубенський музей К.Скаржинської мав науковий архів, в якому зберігалися описи документів (щоденники, описи археологічних розкопок, креслення, замальовки знахідок, кореспонденція музеїв, листи тощо).

У дослідженні проаналізовано видавничу продукцію Полтавського природничо-історичного музею (1891-1928), переважно звіти установи, що мали характерну структуру оформлення: передмову, три основні частини, в яких наводилися відомості про діяльність музею за звітний період, про поповнення музейних зібрань із зазначенням прізвищ дарителів колекцій, витрати, кількісний склад персоналу, звіт про роботу відділів.

Серед видавничої продукції музею значне місце посідали науково-популярні видання: “Матеріали до української наукової термінології” В.Ніколаєва, “Охорона пам’яток природи на Україні ” Г.Бризгаліна, “Полтавщина: посібник до вивчення Полтавської губернії ” В.Ніколаєва і К.Лісовської та ін. Зазначені видання супроводжувались анотаціями.

Крім науково-популярної літератури, Полтавський природничо-історичний музей друкував і наукові праці. Так, до 35-річчя закладу було видано збірник наукових статей, в якому вміщено багато цікавої інформації про діяльність музею.

У дисертації досліджується і видавнича діяльність Полтавської Вченої Архівної Комісії (ПВАК), яка збирала, упорядковувала і зберігала архівні документи місцевих організацій та установ. ПВАК була головним місцевим історико-краєзнавчим осередком, який об’єднував дослідників етнографічних, статистичних та фольклорних особливостей регіону. Відзначено, що Полтавська Вчена Архівна Комісія була основним історико-краєзнавчим осередком краю, об’єднавши навколо себе головні наукові постаті означеного регіону.

Результати їх наукової діяльності відображені у виданнях “Труды Полтавской Учёной Архивной Комиссии”, монографіях тощо. Привертає увагу й “Отчёт Полтавской Учёной Архивной Комиссии за 1916 год”, в якому крім огляду діяльності ПВАК за звітний період вміщено бібліографічний показник видань Полтавської Вченої Архівної Комісії.

Наукові праці членів ПВАК І.Павловського, Л. Падалки, В.Щепотьєва, М.Астряба, В.Василенка лишаються і сьогодні важливим джерелом краєзнавчої інформації та краєзнавчої науково-допоміжної бібліографії тощо.

Бібліографічну діяльність у Полтавській Вченій Архівній Комісії здійснював В.Щепотьєв. Саме він збирав та редагував історико-статистичні описи, церковно-історичні та статистичні матеріали Полтавської губернії, завдяки чому до наукового обігу були введені документи історичного краєзнавства.

З діяльністю Полтавської Вченої Архівної Комісії пов’язане створення в Україні на початку ХХ ст. першої повноцінної біобібліографії, автором й укладачем якої був історик І.Павловський, автор видань “Краткого биографического словаря учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века”, “Первого дополнения к Краткому биографическому словарю учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века”, “Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII века”.

Ці видання містили біографічні довідки про видатних діячів Полтавщини, відзначались повнотою представленого матеріалу, мали іменні показники, доповнення й поправки до текстів, змістовні бібліографічні довідки. Відомості подавалися за алфавітом персоналій.

Саме ці праці започаткували біобібліографічні словники як жанр українських довідкових бібліографічних видань, що містять біографічні відомості про життєвий шлях та науковий доробок особистостей не лише Полтавщини, але й України.

Автору вдалося розшукати документи, в яких висвітлюється видавнича діяльність Полтавської Вченої Архівної Комісії, а відтак реконструюється книговидавничий репертуар цього наукового осередку.

Отже, наявність просвітницьких закладів, організацій, музеїв, земства, видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність яких була спрямована на збирання, вивчення й публікацію місцевих історико-краєзнавчих матеріалів з елементами бібліографії й біобібліографії, дозволяє стверджувати, що в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на Полтавщині відбувалося становлення

краєзнавчої бібліографії. Подібні процеси характерні і для інших регіонів України, про це свідчать праці багатьох науковців. А аналіз діяльності історико-краєзнавчих осередків Полтавщини в становленні названого виду бібліографії другої половини XIX століття переконливо про це свідчить.

У третьому розділі - “Видавнича діяльність просвітницьких установ Полтавщини 20-х років XX ст.” - визначено тенденції розвитку книговидання, його взаємозв'язки з громадськими товариствами, організаціями, установами, навчальними закладами, книгозбірнями, що здійснювали видавничу та бібліотечно-бібліографічну діяльність. Доведено, що Педагогічне бюро при Полтавській губернській земській управі було основним осередком відродження української національної школи й забезпечення її українськими підручниками. За означений період було підготовлено і надруковано 39 підручників та навчальних посібників, твори українських письменників тощо. Педагогічне бюро співпрацювало з 345 шкільними бібліотеками Полтавської губернії, які поширювали українські книги, що прискорювало українізацію шкільництва. Кращим свідченням цього є комплектування книжкових фондів бібліотеки книгами краєзнавчої тематики та виданням підручника “Географія Полтавщини”.

Початок українській вищій школі на Полтавщині був покладений відкриттям у Полтаві Українського університету і Полтавського інституту народної освіти (ІНО), які сконцентрували навколо себе основний науковий потенціал регіону. За період з 1925 по 1930 рр. співробітники ІНО підготували й випустили в світ п'ять випусків “Записок Полтавського ІНО” які вміщували наукові публікації, в тому числі й з історичного краєзнавства, роботи професорсько-викладацького складу та співробітників ІНО, які супроводжувалися кваліфіковано укладеним з бібліографічної точки зору науково-допоміжним апаратом.

Про розвиток краєзнавчої бібліографії свідчить видавнича продукція Полтавського інституту народної освіти, зокрема в книзі “Записки Полтавського ІНО” у розділі “Матеріали до історичної хрестоматії з краєзнавства” знаходимо статті з елементами бібліографії.

Активізації історичного краєзнавства Полтавщини у цей період сприяла і видавнича діяльність Полтавського Наукового при Всеукраїнській Академії Наук Товариства, повітових комітетів охорони пам'яток мистецтва і старовини, Полтавської спілки споживчих товариств, товариства “Просвіта”, що здійснювали видання краєзнавчих матеріалів, підручників, посібників. Так, Полтавське при ВУАН Товариство за період свого існування з 1918 по 1928 рр. сконцентрувало навколо себе передових науковців, істориків-краєзнавців досліджуваного регіону. Свою бібліотечно-бібліографічну діяльність Товариство засвідчило виданням як окремих праць його членів, так і двох випусків “Записок Українського Наукового Товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині” і “Записок Полтавського Наукового при Всеукраїнській Академії Наук Товариства”. Випуски містили в собі відомості з історії регіону. Вміщені в обох “Записках” наукові публікації були бібліографічно грамотно укладені, свідченням чого були примітки, пояснення до текстів, посилання на довідкові джерела, списки використаної літератури.

Повітові комітети охорони пам'яток мистецтва і старовини згуртовували дослідників, які свої зусилля спрямовували на збереження культурних цінностей, поширення історико-краєзнавчих знань.

Активізації книгопоширення сприяло Полтавське товариство “Просвіта” і сітка товариств в регіоні, які мали 338 бібліотек. Своєю діяльністю вони сприяли наближенню української книги до сільських жителів, проводили роботу в напрямку

усвідомлення місцевим населенням рідної мови, літератури, історії, а члени просвітянського союзу “Українська культура” своєю видавничою діяльністю, створенням власної бібліотеки-музею сприяло піднесенню освітянського рівня українців.

Книготорговельне підприємство Полтавської спілки споживчих товариств надрукувало 35 книг українською мовою, заснувало бібліотеку, фонд якої складався з газетного архіву, часописів, літератури з питань кооперативного руху. Все це свідчило про те, що говорити про застій видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків регіону немає підстав.

Отже, на початку ХХ ст. публікації наукових праць, історико-краєзнавчих досліджень, організація мережі книгозбірень сприяли документальному та інформаційному забезпеченню краєзнавства Полтавщини, розвитку краєзнавчої бібліографії, врешті, формуванню національного середовища краю.

У висновках викладено основні науково-теоретичні підсумки проведеного дослідження, здійснено ретроспективний аналіз видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків Полтавщини, які існували в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Аналіз фактичного матеріалу дає всі підстави для висновку:

- просвітницькими осередками регіону в зазначений період було підготовлено 27 наукових збірників, 416 краєзнавчих видань (в тому числі: Статистичним бюро Полтавського губернського земства – 162 видання; Полтавським природничо-історичним музеєм – 128; Лубенським музеєм К.М.Скаржинської – 5; Полтавською Вченою Архівною Комісією – 33; Педагогічним бюро – 39; Полтавською спілкою споживчих товариств – 35; Полтавським інститутом народної освіти – 5 випусків “Записок ІНО”; Полтавським Науковим при ВУАН Товариством – 4, із яких 2 - випуски “Записок” Товариства та ін.), які сприяли пробудженню, формуванню національної та політичної свідомості народу;
- видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність спонукала провідних фахівців просвітницьких осередків звернутися до бібліографування історико-краєзнавчих матеріалів з метою дослідження першоджерельної бази;
- наслідком інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких осередків краю стало створення краєзнавчої бібліографічної продукції у вигляді списків використаних літературних джерел, подання скорочень, доповнень і поправок до викладеного матеріалу, додатків, каталогів, описів, реєстрів, покажчиків, що через свою функціональну ознаку визначали регіональні особливості краєзнавчої україніки;
- на початку ХХ ст. на Полтавщині зусиллями історика І.Павловського були закладені основи української біобібліографії;
- у зазначений період історико - просвітницькі осередки краю згуртували науковців, які зробили вагомий внесок у розвиток культури Полтавщини;
- просвітницькі осередки, в т. ч. громадські товариства, музеї, архівна комісія, земство, навчальні заклади Полтавщини, своєю

видавничою та інформаційно-бібліографічною діяльністю сприяли становленню в другій половині XIX – на початку XX ст. на території Полтавщини краєзнавчої бібліографії, бібліотечного краєзнавства, регіонального книговидання та книгопоширення.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Дроздова О.В. Видання Статистичного бюро Полтавського губернського земства як джерело краєзнавчих відомостей // Бібл. планета. – 2001.-№1(11). - С.35-36.
2. Дроздова О.В.Бібліографічний аспект у творчості історика- краєзнавця І.Ф.Павловського // Історична пам'ять: Наук. зб./ Гол. ред. В.О. Пашенко. - Полтава: АСМІ, 2000.- № 1/2- 99. - С.203-204.
3. Дроздова О. Історико-краєзнавча та книговидавнича діяльність громадських організацій Полтавщини у 1917-1919 роках // Бібл. планета. - 2000. - № 3. –С. 38-40.
4. Дроздова О. Бібліографічно-інформаційна діяльність Лубенського музею Катерини Скаржинської наприкінці XIX – на початку XX ст. // Вісн. Кн. палати. – 2000. - № 4.- С.30-31.
5. Дроздова О. Краєзнавча бібліографія Полтавщини кінця XIX – початку XX ст. на сторінках “Ежегодника Полтавского губернского земства” // Вісн. Кн. палати. – 1998. - №9. - С.33-34.
6. Дроздова О.В. Становлення та розвиток краєзнавчої бібліографії Переяславщини у др. пол. XIX – поч. XX ст. // Бібл. планета. – 1998. - №1. – С.37-39.
7. Дроздова О.В., Кашук О.І. До питання про розвиток краєзнавчої бібліографії на Переяславщині у др. пол. XIX – на поч. XX ст. // Бібліотека. Інформація. Суспільство: Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф., 20 –22 жовт. 1998 р. – К., 1998. – С.196-200.
8. Дроздова О.В. До питання розвитку краєзнавчої бібліографії Полтавщини 20–30-х рр. XX ст. // 50 наукова конференція професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Полтавського державного технічного університету імені Юрія Кондратюка: Тези доп. та повідомл. – Полтава, 1998. – С.254.
9. Дроздова О.В. Історико-краєзнавча бібліографія Полтавщини 20 –30-х рр. XX ст. // Історичне краєзнавство і культура: Тези доп. та повідомл. VIII Всеукр. наук. конф. з іст. краєзнавства, 23 – 24 верес. 1997 р. – В 2ч. –Ч.І. – Х., 1997. – С.221 – 222.
10. Дроздова О.В. “Труды Полтавской Учёной Архивной Комиссии” як джерело вивчення творчості істориків-краєзнавців В.О.Щепотьєва, О.І.Левицького, М.В.Лятошинського // Соціально-політичні та правові проблеми формування особистості і держави: Зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 жовт. 1997р. – Хмельницький, 1998. – С.89-90.

Анотація

Дроздова Олена Василівна. Видавнича та інформаційно - бібліографічна діяльність просвітницьких осередків Полтавщини (другої половини XIX – початку XX ст.). Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук із спеціальності 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство. Київський національний університет культури і мистецтв. – Київ, 2001.

Дисертацію присвячено питанням видавничої та інформаційно - бібліографічної діяльності просвітницьких осередків Полтавщини в другій половині XIX – на початку XX ст. У хронологічній послідовності автором досліджено становлення та розвиток краєзнавчої бібліографії регіону на прикладі просвітницьких осередків, навчальних закладів, музеїв, книгозбірень, громадських товариств, архівної комісії, земства. Визначено місце і роль видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності просвітницьких закладів у становленні та розвитку краєзнавчої бібліографії Полтавщини, пробудженні національної самосвідомості, піднесенні освітнього і культурного рівня місцевого населення. Виявлено й охарактеризовано значний масив краєзнавчих видань, які на сьогодні є цінним джерелом як історії Полтавщини, так і України в цілому.

Ключові слова: видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність, просвітницькі осередки, краєзнавча бібліографія, бібліотечне краєзнавство, регіональне книговидання, регіональне книгопоширення.

Аннотация

Дроздова Елена Васильевна. Издательская и информационно-библиографическая деятельность просветительских центров Полтавщины (второй половины XIX – начала XX в.). Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.08 – книговедение, библиотековедение и библиографоведение. Киевский национальный университет культуры и искусств. – Киев, 2001.

Диссертация посвящена вопросам издательской и информационно-библиографической деятельности просветительских центров Полтавщины во второй половине XIX – начале XX в. В хронологической последовательности автором исследована и воспроизведена картина становления и развития краеведческой библиографии региона на примере просветительских центров, учебных заведений, музеев, библиотек, общественных товариществ, архивной комиссии, земства. Определено место и роль издательской и информационно-библиографической деятельности просветительских центров в становлении и развитии краеведческой библиографии Полтавщины, пробуждении национального сознания, повышении просветительского и культурного уровня местного населения. Выявлено и охарактеризовано значительный массив краеведческих изданий, которые и сегодня являются ценным источником как из истории Полтавщины, так и Украины в целом.

Ключевые слова: издательская и информационно-библиографическая деятельность, просветительские центры, краеведческая библиография, библиотечное краеведение, региональное книгоиздание, региональное книгораспространение.

Annotation

Drozdova Olena V. Publishing and Bibliographical Activities Ethnographical Centers of Poltava Region (in the second half of the 19th at the beginning of the 20th century). – The manuscript.

Thesis on competing a scientific Degree of a Candidate of Historical sciences by Specialty 07.00.08 – Book science, Library science and Bibliography . – Kyiv National University of Culture and Arts. - Kyiv, 2001.

The thesis is devoted to the matters of publishing and bibliographical activities of Poltava region educational centers region in the second half of the 19th at beginning of the 20th century. The picture of a regional formation and development of ethnographical bibliography on the example of educational centers and establishments, museums, libraries, Archives Commission, Zemstvo is analysed and reproduced by the author in chronological sequence. The role and place of publishing and information-bibliographical activities of ethnographical centers within the Ukrainian culture development, national consciousness awaking, educational and cultural standards of the local population raising is defined. A great variety of ethnographical publications which are regarded as valuable sources of Poltava regional history have been discovered and characterized.

Concerning the structure the thesis consists of the Introduction, three Parts, the Conclusions, the list of literature, the Supplements.

In the Introduction the actuality of the investigation subject has been motivated, scientific aim and assignments, degree of problem's elaboration have been defined, chronological framework and the regiment of investigation are drawn out, scientific – theoretical bases of the problem are exposed, the source base is presented, scientific novelty, practical and theoretical significance have been characterized, authors, personal contribution is reflected, new data about work's approval are adduced.

In the first part of the thesis's investigation "The state of scientific investigation of publishing and informational-bibliographical activities by educational centers in Poltava region" the historical premises of the origination process and formation tendencies of the educational centers of Poltava region, to which the author ascribes: the increasing amount of the book production by popularization the works of famous native personalities of the region; by publishing certain ethnographical editions by the local historian, opening publishing houses and libraries in the region, publishing ethnographical materials in zemstvo's periodicals with the elements of bibliography.

Furthermore historical and bibliographical review of generalized scientific sources, block of thesis's investigations, publications, which open the questions of the historical ethnography of Poltava region have been provided.

In the thesis's second part " Historical ethnographical centers of Poltava region in the establishment of regional ethnographic bibliography in the second half of the 19th century" the process of origin and tendencies of formation of ethnographic bibliography of the Poltava region on the background of publishing activities of Poltava Provincial Zemstvo Statistical Bureau, Lubny E.N.Skarzhinskaya Museum, Poltava Museum of Natural History and Poltava Scientific Archives Commission are characterized. In the part the main forms of presenting of historical-ethnographical materials characterizing the publishing activities of Poltava region given ethnographical centers are examined. The main development stages of publishing activity of Poltava Scientific Archives Commission are traced, as the distinctive feature of its work was the formation of the first full-blooded bibliography in Ukraine at the beginning of the 20th century. Bibliographical methods used by Lubny E.N.Skarzhinskaya Museum and Poltava Museum of Natural History, which contributed

to proper organization of museum institutions are analyzed Publications of Poltava Provincial Zemstvo Statistical Bureau are characterized according to thematically trends.

At the thesis's third part "The Publishing activity of Poltava region educational centers in the 1920-s of the 20th of XX century" the tendencies of formation and development in Poltava region of ethnographical bibliography at the beginning of XX century, the interrelation ship with Cooperative Associations, establishments, educational establishments, libraries, which provided the scientific studies of the region, publishing and library-bibliographical activity have been traced. It is emphasized in the part that essential contribution to setting foundations of national bibliography in Poltava region at the beginning of the 20th century made: Poltava Provincial Zemstvo Statistical Bureau, a network of regional school libraries, Poltava Ukrainian University, Poltava People's Education Institute, Poltava Society under the All -Ukrainian Academy of Sciences, Poltava Cooperative Associations, District Art and Antiquity Preservation Committees.

In the Conclusions the main scientific-theoretical results of the fulfilled investigation are stated, retrospective analysis of formation and development of publishing and bibliographical activities of Poltava region ethnographical centers in the second half of the 19th at the beginning of the 20th century is made.

Key words: publishing and informational-bibliographical activity, educational centers, ethnographical bibliography, Poltava region, library regional ethnographic studies, regional books extension.